

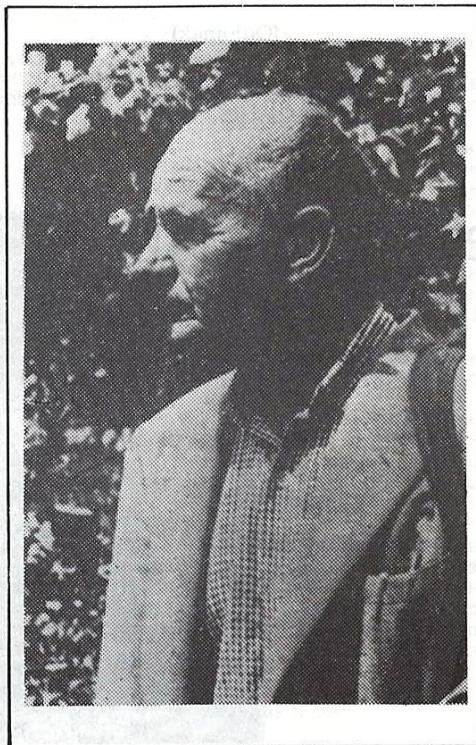
život i književno delo bele hamvaša

katalin kemenj

Prema opštem mišljenju, duhovni život našega doba obeležava određen sinkretizam, sličan aleksandrijskoj školi, ili eklekticismu koji otuda sledi. Privid to i pojačava, jer u stagnaciji posle drugog svetskog rata, pod izgovorom pokretljivosti i živosti, i njemu nasuprot, iz mnoštva neverovatno namnoženih dela izvanrednog nivoa zrači nemir bespomoćnosti: nikakvog izlaza prema novim duhovnim odlukama. I upravo zbog toga »sve« je postalo aktuelno. S druge strane, kao što veli Bela Hamvaš, »najdublja karakteristika 20. veka je što novi sveti nisu izašli iz koncentracijskih logora«, isto tako se naša pismenost i danas hrani onim čime su Kjerkegor i Dostojevski izazvali eksploziju u svetu i što je u napetosti između dva rata dalje trajalo u Kasneru, Kafki, u raznim varijantama egzistencijalističke filozofije, — a Niče? Pored njegovog produktivnog i rušilačkog plamena za celo jedno stoleće, kao da se tek sada počinje da nazire. Ako neko u nauci, filozofiji i književnosti teži ka savremenosti, obavezan je na sinkretizam koji sobom obuhvata univerzalnu erudiciju, a unutar toga i na modernu transmisiju najstarijih izvora. Međutim, ono što je eklekticismu u pomodnoj publicistici, čak i ako se razmeće etiketom ezoteričnosti, nije u nikakvom srodstvu s istinskim izvorom, s najstarijom tradicijom koja u svakom trenutku živi, nedostaje mu verodostojno proživljavanje, po Beli Hamvašu »univerzalna orijentacija i transparentna egzistencija«. Na intenzivnoj razini duhovnog života (svejedno da li se o njemu može pročitati pismeni izveštaj ili ne može), što je dublja provalija zasečena između našeg bića u krizi i realizovanog života, sve dublje moramo kopati do pravog izvora, gde je oboje još jedno, odakle može da krene jedna nova nit jedinstva koja je višeg reda, jer je lična. Zbog toga ako Bela Hamvaš piše eseje i romane u savremenoj formi uz pomoć drevnih slika ljudske tradicije, ili prevodi i komentariše dela u kojima su sačuvana takva objavljenja, sve to jedva i da liči na dela H. Zimera, napisana s pouzdanom filološkom i istorijskom podlogom koja imponuje, dela u kojima pokušava da hindu tradiciju približi uz pomoć evropskih filozofskih termina, ili na sciencifične radove M. Elijadea, izvedene uz silan aparat tradicionalnih oblika, a naročito ne liči na knjige koje »otkrivaju tajne sveta«, ali koje u svakom slučaju skrivaju u sebi neku pritaženu, političku nameru koja je vulgarizovana iako se naziva tradicionalnom; ali čak jedva da liči i na R. Genona, koga smatra svojim učiteljem, i koji, ma koliko da redukuje svetlost Veda na kartezijansku svetlost, ni u kome ne budi (možda baš zato) iskrnu atmana koja u njemu živi, ili, što je istovetno: nikoga ne prisiljava na preokret. A to vredi za svakoga ko se apstraktno približava, u kome se pisanje ne ovaploćuje, ko apstrahuje za piscima stolom i ko nije učestvovao u ratnim strahotama, ko nije stvorio svoje delo na pristranku, u sred seče, ili u radničkoj baraci, za vreme ukrađenih sati — znajući sve teorije, odbacujući sve teorije. Takvo životno delo je zaista opus i upravo se u Beli Hamvašu razlikuje po tome što nije atrakcija. Ovakvo delo nije sinkretičko, nego je neponovljivo spoj stvoren od trošne materije (poznavanja) života.

U Mađarskoj koja je na osoben način, posle renesanse, ispala iz univerzalne latinske erudicije, gde je zatvorena politička i geografska granica više simbol nego uzrok za horizontalnije i manje diferencirano shvatanje života u odnosu na zapad, gde se zapadne struje uglavnom osećaju samo na površinskom delovanju na lepu književnost i gde se vezanost za daleki istok javlja uglavnom u romantičarskoj nostalgiji, celo delo Bele Hamvaša, skoro istovremeno s Bartokovim, razbija uskuđrnuo nacionalne granice, granice istočne Evrope, pa čak i zapadne granice. (S pravom se ovde javlja protest: naši najbolji pesnici u svojim najbo-

ljim stihovima isto biće ozaruju u poeziju, kao bilo gde na zemlji otkako je čovekova pamćenja; ako je poezija to što jeste posredstvom što stvaralačka mašta pesnika vidi i čuje formu, kroz prolaznost trenu prozirnou neprolaznost. Nema dve poezije. Tačno, ali — o tome bi mnogo mogao da kaže stari Aranž — kroz kakvu gustu maglu mora da pipka pesnikova osetljivost za stvarnost, dok se njegova mašta ne razmahne, kroz kakve rešetke treba da doziva, svejedno da li je rešetke iskovala banalna ravnodušnost ili jeftino divljenje namenjeno geniju i čudaku. Tamo gde proza, a moglo bi se reći i svakodnevnica, nema pokriće u istini, tamo je poezija strano telo, bilo kao zabranjena radnja, bilo kao ukras. — Našu je zatvorenost i bez toga otežavala jezička vezanost, koja baš one najbolje čini neprevodivim. Ili — a to je teže od prethodnog — jedno slojevitije razmišljanje, izgubivši svoje građansko pravo, stvaranje adekvatnog jezika za osetljivost koja se izdiže iznad prirodnog i racionalnog, uvek je nov i individualan zadatak, iako, ako pogledamo bilo koje podneblje, izuzetna ličnost koja izgovara reč svuda zahvata iz jezičkih rezervi kolektivnog blaga.)

Ne treba prećutati da su drugi mislioci visokih zahteva, da bi mogli razvijati svoje delo (Elijade, Lupasko, Sijoran, Gika i mnogi Poljaci i Srbi), napuštali svoju domovinu, Bela Hamvaš na to nikada nije pomišljao, izuzev jednog zanosa koji je u mladosti planuo i brzo zgasnuo. Ako je njegov rad i život otežavala domaća sredina koja i nije bila toliko strana duhom, koliko je patila od teskobe duha, njegova vernost sudbini, koja je u prvom redu onakva kakvu ko sebi nameni, precizno stavlja do znanja čoveku šta treba da izbegne, šta da odbije, u šta sme da se krije, stavlja do znanja da je za verodostojan govor potrebna velika tišina — u interesu dela. To je prihvatanje odgovornosti. Hamvaš je prelazak preko granica rešavao ne njihovim probijanjem, nego izdizanjem iznad njih. Čak nije izabrao ni uobičajenu unutrašnju emigraciju. Umesto toga, svestan svoje bezgraničnosti, svuda i uvek je znao da ostvari centralnu povezanost, odnosno od sebe je

umeo da stvori centar. Ono što je Z. Bataj definisao: sve može biti princip, Bela Hamvaš je ovako sažeo: svuda postoji osovina.

A biografija? — Blit kaže za Bašoa da nije samo veliki među japanskim pesnicima, nego spada u onaj mali broj ljudi koji su pokazali kako treba živeti (to live by living). Isto važi i za Belu Hamvaša. Oni koji su ga poznavali, koji ga čitaju, smesta osećaju neraskidivo jedinstvo dela i njegovog tvorca *autentičnost*. »Malobrojni« koji ovakvim delom žive i svoj život fermentuju u delo takoreći i nemaju biografije, a druga strana toga je nužno to što je celo njihovo životno delo ostvarivanje ličnosti, alhemijski proces par excellence, ispovest o preobraćanju u zlato: ispovest o razgolićivanju efemernog Ja. Otuda protest protiv svake biografije i biografizma: »što je Kjerkegor, da je bio nešto zreliji, prvi put trebalo da objasni Evropi, da trenutak nije vreme, nego temps retrouvé, spiritalni akt, u kojem se život pretvara u transparentnost. Razlika se gubi između vremena i večnosti. Umire u trenutku rađanja čoveka, čak i onda ako taj trenutak potraje osamdeset godina. Kroz uzak tesnac potpunog prisustva mogu da se probijem u neiscrpivost. Ono što nije prisutnost, to je praznina, nebitno, nepostojeće. Ono što je Kjerkegor trebalo da objasni jeste da je geteovska biografija irealna koncepcija, isto tako kao i sciencifično poimanje života. Život ne može biti sopstvena mera.« Protest protiv svih memoara ili protiv polaganja računa koji se odnose na spoljne okolnosti i zbivanja čoveka proizilazi iz jednog osnovnog aksioma: »čovek nema okolinu, nego svoj svet«, i aksiom strogo proizilazi iz spiritalne linije kojoj je Bela Hamvaš ne samo jedini predstavnik u svojoj domovini, nego i dosledni nastavljatelj i u modernoj filozofiji Evrope, u teocentričnoj slici sveta označenog imenima Bemea, Senmartena, Paskvadisa, Badera, Solovjova, Berdajeva: naš izvorni svet ne samo da je teocentričan, nego smo i mi sami mikroteosi, nasuprot poremećenom viđenju, srozanoj suštini, — »svuda postoji osovina«.

Ako se pak ovako, ma bio to i Laoce, odbace »rekviziti«, odnosno život zbog samog uživanja (danas bismo rekli — libido), a isto tako prazno vežbanje sposobnosti: »od Rusoa je problem kako da čovek živi, ne život, nego biografiju, taj koncept korigovan sprema i od pozadi«, »izvan onog jednog koraka koji bi čovek umeo da načini od rođenja pa do smrti, a što i nije ništa drugo do sazrevanje sirovog života, ništa drugo i nema vrednosti. Korak se ni infinitezimalno ne može izmeriti, jer to i nije rastojanje, čak ni transfiguracija, nego transsubstancijacija. Nikakvih spoljnih znakova, nikakvog rezultata, nije uspeh, nije sreća i ni mudrost. Istina, težište tog koraka pada na život, ali tako da život ostaje onome što je prolazno, što iščezava, a baš time što nije okolnost, nije pretpostavka, nije ono što daje, nije stvar, nije ništa drugo do život, istinski on, blistavo oduševljenje nepostojnja za koje se bespomoćno vezujemo i po cenu njegovog gaženja i zamagljivanja, a koji ipak nije dom, samo »uzdrmana stvar koja udaljava«, ništa neću da znam, sem ono što je važno«.

Posle svega prilično je beznačajno reći da je Hamvaš rođen 1897. godine i da je detinjstvo proveo u Požonju (Bratislava) koji je bio snažno obojen bečkom kulturom, pa i nasuprot tome ipak ponosan na nacionalno mađarsko. U porodici takođe dvojstvo koje se međusobno više dopunjavalo, nego što se sukobljavalo: žovijalni, protestantski sveštenik i profesor je njegov otac, voli da pročeka u društvu, autor je solidnih, ne naročito značajnih spisa; katolkinja je majka, s umetničkim talentom, iako povučena u porodični krug, ipak je njena priroda boemska; pored tri sestre, on je jedini sin, mažen. Povučeni u sebe, čas je neobuzdan, čas zadubljen u knjige, dečak za koga je škola ro-bija. Najradije svira klavir i komponuje. U voćnjaku iza kuće zbivaju se avanture svetskog putnika u društvu s Hamsunom i Dž. Konradom, ali maštu dečaka najdublje oćaravaju romantičari, E. T. A. Hofman, Šuman, Cetrnaest mu je godina, za vreme raspusta, zajedno s ocem putuje u Pariz, Minhen. Više neće putovati na zapad, ali i u starosti se tako živo sećao Pariza, Pinakoteke, crkve Afaje, kao da je upravo tada stigao kući. Matura ga zatiče oduševljenog Šopenhauerom. Potom odmah ka-

detska škola — i severni front. Težak nervni potres i vojna bolnica. Neće da primi odlikovanje koje pripada vojnicima s fronta. Posle završetka rata, 1918, Požonj ne pripada Mađarskoj, porodica je proterana iz nove države, Čehoslovačke; porodica pokušava da zasnuje nov život u Budimpešti. U sred besposlice i korumpiranih prilika posle rata i revolucija, porodica u hladnoj prestonici teško nalazi svoje tlo, porodica koja ni inače nije praktična. Bela Hamvaš završava filozofski fakultet, nastavlja studije muzike, zarađuje kao novinar. Čim je slobodan, hita u okolinu grada, na pristranke, u torbi hleb i Niče. Odbija ga korumpiranost štampe. Radije se bavi povrtarstvom, sam dovozi povrće na pijacu i čak s humorom Nasturadin Hodže uživa u svom zanimanju. Tek mnogo godina posle završetka studija dobija posao bibliotekara u Budimpešti. Skromno je to radno mesto, ali konačno više ne treba da kupuje knjige potkradajući svoje svakodnevne potrebe. Uz svoju široku obaveštenost u biblioteci nadoknađuje bitne praznine iz zapadne i istočne književnosti. Ništa se posebno ne događa, čita i čita, uči i piše. Javlja se nostalgija za zajednicom sličnih duhovnih zahteva. Trag toga su ukupno tri broja časopisa *Sziget* (Siget—Ostrvo), koji je osnovao zajedno s Karoljem Kerenjijem i u kojem se vidi određena sličnost s Georgeovim krugom. Prva (i poslednja) objavljena knjiga eseja *Nevidljivo zbivanje* (1943), nasuprot goropadnoj spoljnoj istoriji, pravo je zbivanje »prve i poslednje duše«. Nekoliko putovanja u Dalmaciju (želja da otputuje u Grčku nikada nije bila ostvarena) a kad je opet pozvan u rezervnu službu po izbijanju drugog svetskog rata, iza njega je više od 250 napisa objavljenih po časopisima, a kod kuće pak, pored završenih, neobjavljenih dela, neobrađene beleške za »sledećih 500 godina«. Ponovo front. Na nekoliko meseci pre opsade Budimpešte stiže kući s ruskog fronta. Stavljajući na kocku život, pušta kući radnu jedinicu sastavljenu od Jevreja koja je bila pod njegovom komandom. Njegova vojna jedinica je prekomandovana u Nemačku, on beži i kao vojni begunac se kri-

va za vreme opsade grada. Budimpešta je oslobođena 1945, ali tada je već bomba uništila njegov dom zajedno s bibliotekom, rukopisima, sa svim vidljivim tragovima njegovog dotadašnjeg života. U novoj eri započinje s takvom aktivnošću koja je kod njega zaprepašujuća. Uređuje antologiju svetske književnosti, izdaje seriju džepnih knjiga, u kojoj želi da nadoknadi zaostatak, recimo od pedeset godina, i u jednom potezu objavi sve što nedostaje kulturi iz filozofije, prirodnih i društvenih nauka, psihologije, teorije umetnosti (Hajdeger, V. Hajzenberg, Dž. H. Džinz, Valeri, Manhajm, N. H. Nilson, Dž. K. Pouis, Dž. Strejči itd.). Pod klerikalnim i reakcionarnim pritiskom u Mađarskoj između dva svetska rata samo su nepristrasni ljudi i ljudi osetljivog sluha zapazili njegov značaj, a 1947, prilikom nacionalizacije izdavanja knjiga, shvaćen je kao neprijatelj. Đerd Lukač odbija saradnju u objavljivanju serije knjiga, »za sada ne vidi aktuelnost za izdavanje sličnih dela«. Serija je zabranjena, knjige pripremljene za štampu, još neobjavljena dela su uništena. Bela Hamvaš je izložen seriji napada, 1948. gubi i radno mesto bibliotekara. Više ne objavljuje. Sledi puna godina u jednoj šumskoj kućici, gde živi životom sličnim jednom od ideala svoje mladosti, Torou (iako u sred većih pretnji i težih briga). Opet je zemljoradnik, nadničar, a u međuvremenu piše veliki roman o duši od deset hiljada koža, *Karneval*, koji je u njemu sazrevao još od dvadesetih godina. Ovakav život u unutrašnjosti je neodrživ, ne samo materijalno, ni opšta situacija ne dopušta da se nigde ne pripada. Nemajući drugog izbora, odlazi kao radnik na izgradnju hidroelektrane

u pustom predelu gornje Tise, daleko od porodice, od Pešte, od biblioteka. Za vikend dolazi kući, »zamenjuje knjige«, a zorom u ponedeljak se vraća naprčen teškim ruksakom. Tokom više od jedne decenije, u rane jutarnje i kasne večernje sate, ovako piše najznačajniji deo svoga životnog dela, i u pogledu obima i u pogledu zrelosti. Pošto je obezbedio penziju koja nije pokrivala ni egzistencijalni minimum, a poljuljala se njegova fizička snaga koja je dotle izgledala neiscrpna, vratio se u Peštu i vraća se svom večitom dragom poslu, radu u vrtu. Kresanje voćaka, još dva romana, vezivanja vinograda, još jedna zbirka eseja, zatim se veoma primirio. Svoje poslednje delo, za koje se pripremao, *Scientia Aeterna* ostavio je u beleškama, valjda zato što je u njemu samom toliko bilo završeno »delo koje je nastajalo od materije ljudskog života, koje kao da je bilo konačni oblik onoga što propada«, da nije imao zašto da ga napiše. Ona koja je živela s njim, 1968. u godini njegove smrti, videla je da je on postigao ne samo likvidaciju konstelacije (odustao je, kako je to nazivao, od praktikovanja umeća), nego je i dostigao onu granicu bića gde bitne stvari dolaze na svoje mesto, i gde se sukob, tragedija poništava, izlazak izvan sudbine.

Verovatno je sve ovo i bilo suvišno reći o njemu, dovoljno je bilo samo ono što je zapisao o svom zamišljenom učitelju u delu *Unicornis*: »Uveče bi obično izlazio u osamljeničke šetnje, kada bi se vratio kući, nešto bi pisao, pesmu, nekoliko rečenica, možda jednu jedinu reč«. Jer je on tako živio — odista tako.

(Odlomak)

Katalin Kemenj je udovica Bele Hamvaša; njih dvoje su zajedno napisali knjigu *Revolucija u umetnosti, apstrakcija i nadrealizam u Mađarskoj (1947)*. Danas ona čuva još uvek neobjavljene rukopise B. Hamvaša.

S mađarskog: Sava Babić

Predeo kojeg nema

Radomir Stojanović

Nedovršen san Grigorija Strašnog

*San i nije san
nešto nalik na presušenu vodu
na probuđeni temelj i neispavana polja
a nudi mu se kamena pogača predaka
pošto ne pristaje na miris odlaska
na otuđenje zemlje
i sveću što dogoreva*

*Ne pristaje na nepoznati glas
iz nepoznate šume
na rđu oka i rđu uzengije
na reč pre večere i vina
pre izlaska u polje
u tu čarnu goru*

*Ne pristaje na put
dok mu ljubava san ne poseti
i Jabučila*

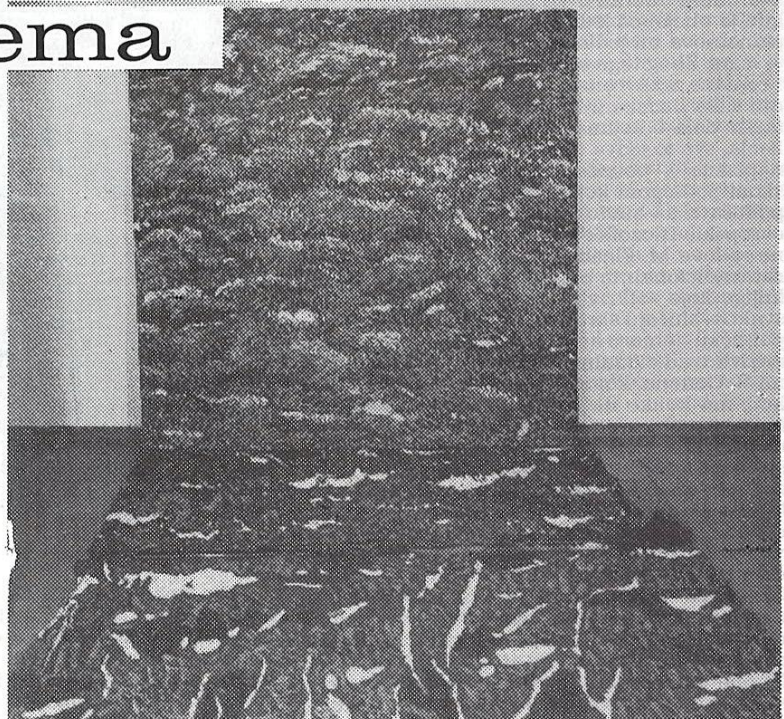
SEOBA

*Gde to noćas prodoše koraci
čiji se šapati skriše za moje čelo
vodo, izgubljeni smislu moga zavičaja
čiji pas pojede suncokrete*

*Oči južnih ikona
noćas su gorele kao zvezde
a polje ličilo
na napuštenu sobu
o čiji je prozor
ostala jedna reč
da grebe*

*Nekom budućom čežnjom
Gračanica gori
i nebo postaje bogatije
za jednu vatru*

milena jeftić nučeva kostić

Predeo kojeg nema

(Napuštenim srpskim selima na Kosovu)

*Dolazim u predeo kojeg nema
kao u san kojeg sam zaboravio
da prenesem u novu svetlost
kao reč koja se nije oplodila nadom
pa sad bezvida tumara poljem*

*Dolazim vatri po svoj pepeo
predeli bremeniti i zatureno seme*

*koji ugarak ognjišta da preselim u vid
kao reč pretka*

Dolazim a puta nigde

*Dom mi nije potreban za san
ni put za prijateljstvo*

*Dolazim po kamen
po pletivo
što ga u crnoj noći
ispredoh*